

Waarom vrouwen voor het begijnhof kozen

Kloosters huisvestten in de late Middeleeuwen meestal hooguit zestig broeders of zusters. Sommige begijnhoven daarentegen groeiden uit tot omvangrijke complexen met honderden bewoonsters. Historici weten niet 100 procent zeker wat jonge vrouwen erin aantrok, omdat er maar weinig levensverhalen van begijnen zijn opgetekend. Wel is er voor een latere periode cijfermateriaal beschikbaar.

René van Weeren en **Tine De Moor** gebruiken dit om te achterhalen waarom katholieke vrouwen in Amsterdam in de vroegmoderne tijd kozen voor een leven als ongetrouwde begijn.

Op 27 maart 1646 meldden Pieter Hasselaer en Dirck Graswinckel zich bij de meestersen van het Amsterdamse Begijnhof. Als schout van Amsterdam en advocaat-fiscaal bij het Hof van Holland moesten

De kapel op het Amsterdamse Begijnhof werd in de 15de eeuw na branden vernieuwd en gewijd aan o.a. Sint-Ursula. Over haar werd verteld dat ze in de 5de eeuw met elfduizend maagden op pelgrimstocht naar Rome ging. Op de terugweg werd ze in Keulen door de Hunnen omgebracht omdat ze (als christen) weigerde met hun koning te trouwen. Ursula geldt als beschermheilige van maagden, wat de begijnen ongetwijfeld heeft aangesproken. Een van de vaste manieren om haar af te beelden is met haar mantel beschermend om de reisgenoten heengeslagen (16de eeuw, Museum Catharijneconvent Utrecht, foto Ruben de Heer).

De Engelse Kerk of
Begijnenkerk uit
1419, Begijnhof 48 te
Amsterdam. Op de
voorgond begijnen
(tekening uit 1768,
Stadsarchief Amsterdam).

ze van de burgemeesters van de stad de boekhouding van het hof controleren. De meesteressen reageerden verbaasd en afwijzend: het Begijnhof bestond al drie eeuwen en altijd hadden zij de financiën zelfstandig bijgehouden, met medeweten en instemming van de burgemeesters. De leiding van het Begijnhof noemde de eis van Hasselaer en Graswinckel zonder precedent en meende dat die wel het resultaat moest zijn van klachten van 'misgunstige' lieden. Na uitvoerige discussie gingen de meesteressen toch overstap en overlegden ze hun administratie, maar onder de voorwaarde dat de boeken onder de hoede van de Amsterdamse burgemeesters zouden blijven. Die vertrouwden ze als formele beschermheren van het begijnhof kennelijk meer dan de advocaat-fiscaal, die in dienst was van de Staten van Holland. Toen ze later verzochten om teruggave van de papieren, merkten ze op dat het Begijnhof in feite geen klooster was en de bewoonsters geen kloosterlinges, maar private personen die ervoor gekozen hadden om samen te wonen: 'het bagijnhoff alhyer [is] eygentlijk egene clooster, ende de maechden aldaer en sijn egene religieusen, maer waerlijcke personen, bij den anderen eerlijck ende reedelijck woonende'. De meesteressen benadrukten dus de bijzondere positie

van begijnhoven. Die hadden ze al sinds hun ontstaan in de 13de eeuw.

Economische macht

De vroegste beschrijving van het begijnenleven is te vinden in de biografie van de heilige Maria van Oignies (1177-1213), twee jaar na haar dood geschreven door haar biechtvader Jacob van Vitry. Hij beschreef haar als een gehuwde wereldlijke vrouw die ervoor koos haar leven volledig aan God en de zieken te wijden. Ze sloot zich aan bij een groep lekenzusters in de omgeving van Charleroi.

De begijnenbeweging begon te groeien nadat de Kerk in 1215 uit vrees voor wildgroei verbood om religieuze orden op te richten. Zowel bestaande als nieuwe kloosters moesten voortaan tot een van de erkende orden behoren. Voor begijnhoven gold de beleidsverandering niet: het waren geen kloosters maar samenlevingsverbanden van katholieke vrouwen. De hoven raakten zo geliefd dat ze doorgaans vele malen groter werden dan kloosters, waar doorgaans hooguit zestig zusters woonden. In Noord-Frankrijk en delen van Duitsland maar vooral in de Zuidelijke Nederlanden werden tal van begijnhoven gesticht, met name tussen 1230 en 1320, maar ook nog daarna. Dit is opmerkelijk, omdat Rome in 1215 meteen de regel had afgeschaft dat intre-

dende kloosterzusters een bruidsschat (dos) moesten meebrengen. De drempel voor intrede was daarmee verlaagd, maar kennelijk waren begijnhoven aantrekkelijker.

Het erfrecht zal bij de keuze een rol hebben gespeeld. Terwijl weduwen in bijvoorbeeld Zuid-Europa uitsluitend recht hadden op een erfdeel ter grootte van hun bruidsschat, konden vrouwen in Noordwest-Europa wel delen in het erfdeel van hun echtgenoot bij diens overlijden. Daarbij konden ze inkomsten uit arbeid verwerven. Dit heeft alleenstaande jonge vrouwen en weduwen vast gestimuleerd zich bij een begijnhof aan te melden. In tegenstelling tot kloosterzusters behielden begijnen namelijk hun bezit, konden ze worden benoemd tot erfgenaam en hoefden ze bij hun dood niets aan hun hof te vermaken (al deden ze dat vaak wel). Ze legden weliswaar een gelofte van gehoorzaamheid en kuisheid af, maar geen gelofte van armoede. Ze mochten geld verdienen buiten hun hof, bijvoorbeeld met de verkoop van handwerkproducten of als lerares.

Dat de bijverdiensten hen tot een geduchte economische macht binnen de stad maakten, blijkt wel uit het feit dat diverse gilden protesteerden tegen concurrentie van begijnen. Zo kwamen de bewoonsters van het Groot Begijnhof te Brussel vanaf de 13de eeuw regelmatig in conflict met het plaatselijke lakengilde, maar ook de bakkers zagen in hen een serieuze tegenstander. Dit kwam mede door de omvang die sommige begijnhoven bereikten: die in Gent en Mechelen bijvoorbeeld herbergden tegen de tweeduizend bewoonsters.

Begijnhof in 1578 ongemoeid

Zo'n 70 procent van de begijnhoven werd opgericht voor de Reformatie. In de Zuidelijke Nederlanden bleven er vele bestaan. De begijnhoven in Vlaanderen waren ook in latere eeuwen goed bevolkt: toen het Klein Begijnhof van Gent in 1874 vanuit de binnenstad naar het Groot-Begijnhof van Sint-Amandsberg verhuisde, woonden er rond de 600 begijnen. In de Noordelijke Nederlanden daalde hun aantal echter na de Reformatie. Tijdens en na de Opstand tegen de katholieke Spaanse vorst Filips II reukten sommige stadsbesturen resoluut af met elke vorm van katholicisme. Zo werd in Utrecht het volledige begijnhof

Begijnen in Amsterdam

Amsterdamse begijnen woonden aanvankelijk samen in een huis, tot graaf Albrecht van Beieren hen eind 14de eeuw toestond een complex te bouwen van ruim honderd huizen rond een kerk. In zijn charter van 1389 bood hij de vrouwen ook speciale rechtsbescherming. Zo werd uitdrukkelijk bepaald dat huizen van begijnen niet zonder hun toestemming verkocht mochten worden. Dit bood voor de individuele begijn voordelen, maar bracht voor de organisatie tevens nadelen met zich mee: ook het Begijnhof zelf kon bewoonsters die zich misdroegen niet zonder meer uit hun eigen huis zetten. Zo zaten de meesteressen in Amsterdam in de eerste helft van de 18de eeuw opgescheept met ene Margriet van Raij, een weerspannige begijn die andere bewoonsters pestte en betrokken was bij veelvuldige scheld- en vechtpartijen. Maar het lukte vanwege de rechtsbescherming zelfs de pastoor niet om haar weg te krijgen.

Begijnen hielden van oudsher de beschikking over hun bezittingen en legden geen gelofte van armoede af. Kennelijk gaven de individuele welvaartsverschillen halverwege de 20ste eeuw wrijving of scheve ogen: in 1950 vroegen vier Amsterdamse begijnen, mede namens enkele andere bewoonsters, aan de rooms-katholieke deken van de stad of het mogelijk was om alle begijnen daar te vragen alsnog een belofte van armoede af te leggen. Dan leidde iedereen tenminste een leven van eenvoud en soberheid. Zie <http://alleamsterdamseakten.nl/artikel/1231/de-furie-van-het-begijnhof/>

onteigend en mochten gereformeerde vrouwen de huizen bewonen. Uiteindelijk bleven in de Noordelijke Nederlanden enkel de begijnhoven in Amsterdam en Breda in gebruik. In het geval van Breda kan de ligging in het katholiek georiënteerde Brabant een rol hebben gespeeld; ook kan het geholpen hebben dat het van oudsher onder de wereldlijke bescherming van graaf Hendrik III van Nassau en zijn opvolgers viel.

In Amsterdam speelde iets vergelijkbaars. Hier ging men, waarschijnlijk ook dankzij het gemengd gereformeerd-katholieke stadsbestuur, vrij formeel om met de juridische status van het Begijnhof. Toen de stad zich met de Alteratie van Amsterdam op 26 mei 1578 aansloot bij Oranje, betekende dit het einde voor de vele katholieke kloosters in de stad. De

Tekening uit ca. 1900 van 'Het Houten Huys' uit ca. 1528 op het Amsterdamse Begijnhof (Amsterdams Stadsarchief). Het is samen met een pand aan de Zeedijk het enige overgebleven laatmiddeleeuwse gebouw met een houten voorgevel, omdat bouwen in hout na grote stadsbranden in de 15de eeuw verboden werd. Daarnaast: toegangspoortje tot het complex; op de gevelsteen staat Sint-Ursula met haar maagden (foto Dietmar Rabich via Wikicommons).

zusters en broeders werden in sommige gevallen letterlijk de stad uitgezet. De kloostergebouwen werden in hoog tempo onteigend en toegekend aan de gereformeerde geloofsgemeenschap of bestemd voor seculiere doeleinden. De nieuwe machthebbers lieten het Begijnhof echter vrijwel ongemoeid, en namen alleen de katholieke kerkelijke eigendommen erbinnen in beslag en droegen die over aan de gereformeerden. Zo kregen Engelssprekende gereformeerden het gebruik van de kerk op het centrale plein; de gemeente behoort nu nog steeds tot de Church of Scotland.

Waarom werden de begijnen ontzien? Deels lag dit aan de speciale rechtsbescherming die de Amsterdamse begijnen sinds de bouw van het Begijnhof eind 14de eeuw genoten door een charter van graaf Albrecht van Beieren (zie kader op

p. 39), deels had het te maken met het feit dat zij nu eenmaal geen kloosterlinges waren, zoals de meesteressen bij de administratiekwestie van 1646 onderstreepten. De begijnen hadden in de Republiek net als elke andere burger het recht hun rooms-katholieke geloof in de privésfeer binnen het hof te blijven belijden. Ook de

Oranjebezoek bij de begijnen in Breda. Links koningin Juliana die 'begijnenrijst' krijgt aangeboden, 25 juni 1976; rechts prinses Beatrix en prins Claus, 21 mei 1966 (Nationaal Archief/Anefo).

pastoor van het Begijnhof, die er overigens als man niet zelf woonde, mocht de missen blijven opdragen, mits buiten het zicht. Nu de kerk door de anglicaanse gereformeerden in gebruik was genomen, vonden de missen van de begijnen eerst plaats in de sacristie van de kerk en later in twee begijnhuizen, die in 1665 werden samengevoegd tot de nog altijd in gebruik zijnde Begijnhofkapel.

Bewust single

Waarom kozen vrouwen voor dit leven? Lang werd gedacht dat het vooral een uitwijkmogelijkheid was voor wie geen toegang kreeg tot een klooster of moeilijk 'aan de man' kon komen. Voor de Middeleeuwen weten we het niet zeker, omdat cijfers ontbreken en er verder ook nauwelijks levensverhalen van begijnen zijn opgetekend. Op basis van recent onderzoek in de ondertrouwregisters van Amsterdam en registers waarin de intreeleeftijd van individuele begijnen staat genoteerd, kan voor een latere periode wel een onderbouwde inschatting worden gegeven. De cijfers over de 17de en begin 18de eeuw laten zien dat begijnen doorgaans toetraden op een leeftijd die hoger lag dan de gemiddelde intredeleeftijd van kloosterzusters, maar lager dan die van een bruid bij haar eerste huwelijk. Hiermee lijkt het argument van tafel dat het begijnhof toen een alternatief was voor vrouwen die overschoten: de meeste begijnen traden immers al toe op een leeftijd waarop de 'gemiddelde' vrouw nog niet getrouwd was. Ten tweede

waren de beginnende begijnen wel ver de leeftijd voorbij waarop een kloosterlinge (in de Zuidelijke Nederlanden) gewoonlijk intrad. Gecombineerd wijst dit erop dat begijnen zeer waarschijnlijk bewust kozen voor een zelfstandig bestaan als single. Het leven van religieuze toewijding binnen een beschermde omgeving, in een collectief van gelijkgestemde vrouwen, zonder meteen ook een gelofte van armoede af te moeten leggen, bleek aantrekkelijk voor in elk geval een deel van de katholieke vrouwen en een populair alternatief voor het klooster. Begijnen legden in tegenstelling tot kloosterzusters geen eeuwige gelofte af. De formulering van de Amsterdamse gelofte wees zelfs impliciet op een tijdelijk verblijf: de begijn beloofde dat zij zou leven 'in zuiverheid des lichaams, en gehoorzaamheid onder de geestelijke vader en overste dezer hoven en eerbiedwaardige meesteressen regerende bij mijn tijd, zolang ik in deze plaats en staat verbleven'. Begijnen konden desgewenst met medeneming van hun bezittingen het begijnhof verlaten om bijvoorbeeld te trouwen of op andere wijze een meer seculier leven te gaan leiden. Dit gebeurde ook wel eens, maar uit de registers blijkt dat de meeste begijnen hun hele leven bleven. Zes eeuwen lang leefden er begijnen in Amsterdam, tot op 23 mei 1971 daar Zuster Antonia overleed, geboren als Agatha Kaptein. In 2013 stierf Marcella Pattyn, 92 jaar oud, te Kortrijk: de allerlaatste begijn.

René van Weeren is onderzoeks- en onderwijsmedewerker gespecialiseerd in paleografie en genealogie. **Tine De Moor** is hoogleraar sociaaleconomische geschiedenis. Zij werken samen in het onderzoeksteam Instituties voor collectieve actie in historisch perspectief aan de Universiteit Utrecht. Van hen verscheen *Ja, ik wil! Verliefd, verloofd, getrouwd in Amsterdam 1580-1810* (Prometheus, 2019). Zie www.collective-action.info/ja-ik-wil voor aanvullende informatie en voor verhalen: waarom besloten vrouwen (en mannen) al dan niet te trouwen? Ook is hier informatie te vinden over het belang van het ondertrouwregister als historische bron en het onderzoeksproject waarvoor vrijwilligers onder meer 45.000 Amsterdamse ondertrouwinschrijvingen uit de periode 1580-1810 hebben bekeken.

VERDER LEZEN

- ▶ **Ger van Dijk**, *Van Der Beghinenlande tot Begijnhof: De geschiedenis van het Begijnhof te Amsterdam van 1307 tot heden*, Van Dijk, 2004
- ▶ **Tine De Moor en Jan Luiten van Zanden**, *Vrouwen en de geboorte van het kapitalisme*, Boom, 2006